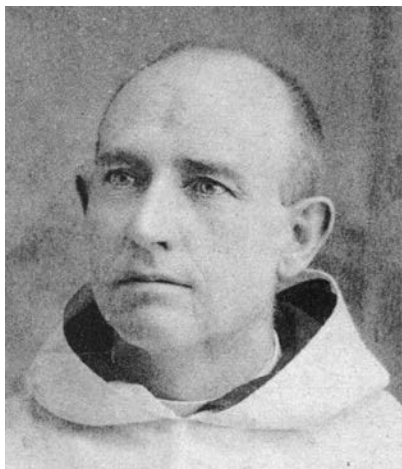

PEDRO SAN ELIASENA DOHATSUA
(Pedro Eriz Egiluz 1867-1936)

Kristauen artean martiriak beti izan dira miretsiak. Esteban diakono santuaren martiritza da haien zerrendan lehenengoa. Apostoluen Eginak liburuak kontatzen digu, Saulo judu gazte gartsua eta orduan kristauen etsai eta hiltzaileen lagun zela gertaturikoa. Geroago, Erromako kristauak datozkigu gogora, jazarpen izugarri haietan katakonbetan ezkutatu eta bizi berriaren sortzaile izan ziren haiek. Kristoren erlijio hasi berria hantxe bildu, indartu eta loratu zen, haren lekuko izateko, doktrinaz, bizitzaz eta heriotzaz. Hain zuzen ere, martiri hitzak *lekukoa*, *testigua* esan nahi du. Martiri haien artean, kasu hun-kigarriak dira, neska-mutil gazte-gazteak, ia haurrak, gorputz

ahul eta samurrekoak, Espirituaren gar eta ausardia miresgarriaz, oinazerik ankerrenei aurre egiten, barruko altxorra, fedea, gordetzearren. Badakigu garai guztietan izan direna martiriak; buruak, adimenak, arrazoiak eta fedea hala esaten digute; baina urruntasunaren galbahetik igaroz iritsi zaizkigun haiek, berriazko liluraz eta heroi-aireaz ageri dira gure oroimenean.

Zer esan gerra zibileko martiriez? Hor, kasu batzuetan, sentimenduak garrasi egiten du, kontrako bandokoak martiri eta dohatsu izendatzea besteentzat mingarri, iraingarri gertatuko balitz bezala. Hainbatek, baita kristau zintzoek ere, bekokia zimurtuko zuten hori dela-eta. Gerrateko frontean jardun zuten gehienak honezkero joanak izan arren, haien seme-alabak bizi dira eta orduko zauriak ez dira oraindik itxi; odoletan daude. Are gehiago: bidezko gobernu errepublikarraren aurkako altxamenduaren buruak –Franco Jeneralak– diktadura latza ezarri zuen galtzaileen gain. Gorputz eta arima suntsitu nahi izan zituen, kultura-adierazpenak, hizkuntza eta identitate-marka zirenak ezabatu. Kartzela eta erbestea izan ziren haietako askoren zoria eta gainerakoek ere beldurpean bizi beharra izan zuten.

Aurreko lerro hauetan esanikoa ia ez zegoen esan beharrik ere, aski ezaguna baita, baina beatifikazio hauen ingurumarian batzuegan sortu den ondoeza eta eztabaida ulertzeko testuinguru gisa jarri dugu.

Dena dela, inork ez beza ikus lerro horietan martiri eta dohatsu berrien aurkako zantzurik. 2013ko urriaren 13an Tarragonan martiri eta dohatsu izendatuak izan direnak ongi merezia zuten Elizaren eta kristauen aitopena. Hauek ez ziren erori frontean, ez zuten armarik erabili; erlijiosoak zirelako besterik gabe hil zituzten, monasterio, komentu eta erakunde erlijiosoen etxeetan sartu eta multzoka sarraskiak eraginik batzuetan, eta lehen unean atxilotuta eraman eta ondoren heriotza emanik beste batzuetan.

A. Agustin Borrell Kataluniako Karmeldarren Probintzialaren hitzak jarriko ditut euskarara itzulirik: “Bakoitza inguruabar

desberdinetan, baina guztiak atxilotu zituzten erlijioso izateagatik besterik gabe, eta guztiek erantzun zioten sendotasun harrigarriaz heriotza-mehatxuari. Zer egiten zuten ongi jakinik eman zuten bizia Kristogatik”.

Hilak izan zirenek gorrotorik gabe, barkatuz eta bakez eskaini zuten bizia, Kristo lehen martiria imitatuz, beren ideal erlijiosoen alde. Beraz, gauza hau fedearen ikuspegitik begiratzera behartuak daude Kristoren ikasleak, ez berezko sentimenduen eraginetik, are gutxiago gutarren eta etsaien arteko bereizketaren ikuspegitik. Idazlan honen amaieran berriro ere joko dut hona, baina noan orain izenburuaren harira.

Aramaioko Karmeldar bat Tarragonako martirien artean¹

Bai, 2013ko urriaren 13an dohatsu izendatuak izan ziren gerra zibileko bostehunetik gora martirien artean A. Pedro San Eliasena (Pedro Eriz Egiluz) dago, Euskal Herriko eta Nafarroako San Joakim gure Probintziako semea, 1909. urteaz geroztik Kataluniako Karmeldarren Probintziakoa izan bazen ere.

Aramaio udalerriko Barajuen elizateko semea zen. Menditxo baten lepoan kokatua dago, erreka batek Barajuen eta Untzilla bereizten dituena. Erreka horren ertzean eraiki zen *Bolinburu* errota eta ola, Aramaioko Kondearena zena, eta haien ondoan, izen bereko baserria, aramaioarrek, bokalen disimilazioa eginez, *Bolinburu* esaten diotena. Hauxe da Pedro San Elias Dohatsuaren jaiotetxea.

Barajuengo parrokiako Bataio-liburuaren zerrendan –gaur egun Ibarako San Martin parrokiako Artxiboan gordetzen denean– aurkitzen ditugu Pedro Eriz Egiluz eta Paskasio beronen anaia bikiaren bataio-agiriak. Euskarara itzulirik, honela dio agiriak:

---

¹ Oharra: Idazlan hau osatzeko, gehienbat A. Antonio Unzueta aramaioar eta Karmeldarren probintziako artxibozainak eginiko idazki bat erabili dut. Eskerrak berari

Pedro eta Paskasio Eriz eta Egiluz. Bikiak.

Mila zortziehun eta hirurogeita zazpiko otsailaren hogeita biau, nik, Frantzisko Bengoa jaunak, Gasteizko Elizbarrutiko eta Arabako Probintziakoa den Aramaio haraneko Barajuengo Andre Mariaren Jasokundeko Apaiz Zerbitzaria naizen honek, ospe handiz bataiatu nuen haur bat, eta emaginak era baliozkoan, heriotza-arriskuan zegoelako, bataiatu zuen bestearen zeremoniak osatu nituen; bikiak dira; izen hauek jarri nizkien: lehenengoari Pedro eta bigarrenari Paskasio; emaginak adierazi zuenez, egun berean jaio ziren, arratsaldeko ordu bietan; Domingo Eriz jaunaren eta Klara Egiluz andrearen legezko semeak; gurasoak Garagartzako seme-alabak biak, ogibidez nekazariak, eta Barajuen honetako bizilagun eta eliztarrak. Aitarren aldetiko aitajaun-amandreak Domingo Eriz jauna Santa Agedako semea eta Maria Santos Aristegi andrea Bolibarko alaba; eta Amaren aldetikoak, Antonio Egiluz jauna aipaturiko Santa Agedako semea eta Joakina Altuna andrea Arrasateko alaba. Bi bikien aita-amabitxiak, Anjel Eriz jauna, ezkondua, nekazaria, eta Barajuen honetako semea, eta beronen emazte Balbina Irure, aipaturiko Santa Agedako alaba; hauei azaldu nien egintza horren bidez hartzen zuten abaidetasun espirituala. Lekukoak hauek izan ziren: Frantzisko Zelaia jauna, ezkondua, bargin maisua, eta Ibarako San Martineko semea, eta Bartolome Zubizarreta jauna, ezkongabea, nekazaria, eta Azkoagako semea. Eta hala ager dadin, idatzi eta balioztatu nuen agiri hau Parrokia honetako Bataio-liburuan ...data-egunean = balio beza. Frantzisko Bengoa.

Bataio-agiri honek gure Dohatsuaren familiaz hainbat gauza jakiteko bidean jartzen gaitu. Gurasoak Arrasateko auzoa den Garagartzakoak ziren. Domingo 1834ko martxoaren 6an jaioa, Garagartzako Parrokiako Bataio-liburuan ikus daitekeenez; Klara, berriz, 1829ko abuztuaren 19an jaioa; beraz, bere senarra baino 5 urte zaharragoa. Dirudienez, senar-emazteak laster aldatu ziren Barajuengo *Bolunburu* baserrira, seme nagusia, Lorenzo Eriz Egiluz, han jaio baitzen. Guztira zazpi neba-arre-

ba izan ziren: zaharrena, aipaturiko Lorenzo, 1858ko abuztuaren 10ean jaio zen; bigarrena, Josepa Luisa, 1861eko abuztuaren 25ean; hirugarrena, Anjel, 1864ko martxoaren 1ean; laugarrena eta bosgarrena batera datoz, gure Pedro eta Paskasio bikiak dira, bataio-agirian agertu dugunez, 1867ko otsailaren 22an jaioak; seigarrena Jose Gregorio da, 1869ko abenduaren 24an jaioa; zazpigarrena, azkenik, Maria Antonia Damiana, 1873ko uztailaren 27an jaioa. 5 gizona eta 2 andrazko. Jose Gregorio urte bat ere bete gabe hil zen.

Haurtzaroko lehenengo urteak etxean eta inguruan igaro ondoren, Pedro eta Paskasio bikiak eskolara hasi ziren. Garai hartan bi eskola zeuden Aramaio haranean: bata haraneko elizate nagusian, Ibarra, eta bestea, Untzillan. Askoz ere hurbilago zegoelako, Pedro eta Paskasioren gurasoek Untzillakoa hautatuko zutela uste da. Han lehenengo gauzatxoak eta gaztelania pixka bat ikasiko zuten, haien ama-hizkuntza euskara baitzen.

A. Alejo Karmengo Amarenak, A. Pedro San Eliasena gure Dohatsuarekin Arizonan eta Tarragonan bizi izan zenak, honen biografiaz zenbait argibide ematen dizkigu “Nuestros mártires” izeneko liburuan. Hor dio, oso gaztea zela, Arabako herri batera bidalia izan zela gaztelania ikas zezan, hainbat mutiko eskaldunek egiten zuten bezala, apaizen batengandik gaztelaniazko gramatika-eskolak jasoz. Bada hor zehar beste ohar biografiko bat ere, Pedrok oso gazterik Somorrostroko meatzetan lan egin zuela dioena. Badu honek egiantzik, garai hartan Aramaio mutil gazte asko Bizkaiko meatze haietara joaten zirena gauza ezaguna baita. Kontua da, hogeitaz gutxiago, soldadutza egin behar izan zuela, ziur asko Madrilen, Larreako Prioreak eskaturiko portaera onaren agiria han baitago sinatua.

Larreako nobizio-etxean sartu eta abitua hartu zuen 1889ko uztailaren 13an. Paskasio anaia bikiak bi urte lehenago hartu zuen, 1887ko uztailan.

Ez dakigu zer prestaera izango zuen koruko erlijioso gisa sartzeko, argi baitago herriko eskola batean eman zitekeen for-

mazioa baino sakonagoa behar zela, batez ere euskal hiztun batentzat gaztelaniazko gramatika eta hizkuntzaren ezagutza aldetik, eta apaiz-ikasketak hasi ahal izateko latina ere nolabait mende izan beharko zela. A. Alejok esan digu, Arabako herri batera bidali zutela apaiz batekin gaztelaniazko gramatika eta hizkuntzazko eskolak jaso zitzaizkion. Latinezko eskolak Aramaioan apaizen batengandik jasoko zituela uste da.

Abitua hartzean Pedro San Eliasena izena hartu zuen. Bere nobizio lagunen artean badira batzuk gerora nahiko ezagun eta aipagarriak izango zirenak, esaterako, Frai Marcelo Jesus Haurrarena (Ibañez), Burgosko San Joan Gurutzeko Probintziako lehenengo Probintziala izango zena, eta Frai Luis Karmengo Amarena (Aizpuru), gure Ordena Kolonbian sartu zuena. Nobizio-urtea amaitzean, profesa egin zuen 1890eko uztailaren 18an, A. Segundo San Joserena Priorearen eskuetan. 23 urte zituen.

Konstituzioek nobizio-eran bigarren urte bat agintzen dute, ahal izanez gero, nobizio-etxean bertan barik beste etxe batean egin behar dena. Markinako komentua zen horretarako izendatua. Anaia Pedrok, beste 22 profesa berrirekin batera egin zuen bigarren urte hori, eta latinaren ezagutza hobetuz batera, hasi berri zen karmeldar bizitzan aurrera egingo zuen, Santa Teresa Jesusenaren eta San Joan Gurutzekoren idazlanak irakurriz eta barneratuz.

1891ko uztailaren Burgosen da, Paskasio bere anaia bikiarekin eta beste 37 ikaskiderekin batera Filosofia ikasketak hasteko. Bi urteko ikasketak dira (1891-1892, 1892-1893) eta lau urtekoak Teologian (1893-1894, 1894-1895, 1895-1896, 1896-1897). Gasteizko Karmeldarren Probintziako Artxiboan gordetzen den *Liber Studentium* izenekoan ikus daitekeenez, urte hauetan guztietan onarpena jaso zuten bi anaia bikiak eta ikaskiderik gehienek *tum quoad mores tum quoad scientiam*, hau da, bai portaerari dagokionez eta bai jakintzari dagokionez; Teologiako azken urtean, ordea, bost ikaslek huts egin zuten *quoad mores* eta bederatzi ikaslek *quoad scientiam*...

Filosofiako ikasliburua Antonio Goudin domingotar frantziarrarena zen; Teologiako ikasliburu nagusia, berriz, San Tomasen *Summa Theologica*. Izan ere, Ordenak bere maisutzat zuen eta “Preceptor Ordinis” deitzen zion. Ikertu beharrekoak berriagoak zirenean, ikasleek Puig-Xarrié-ren *Institutiones theologicae* izaten zuten eskura, eta Eskritura Santurako, Jan-sens-en *Hermaneutica Sacra*.

Burgosen egin zuen gure Pedro San Eliasenak Profesa Nagusia 1893ko uztailaren 20an, eta bere garaian Burgosen bertan ordena sakratuak hartuz joan zen: 1896ko abuztuaren 22 eta 23an Tontsura, Ordena Txikiak eta Subdiakonotza; 1897ko abuztuaren 8an Diakonotza eta urte bereko abenduaren 18an hartu zuen Apaizgintza Saturnino Fernández Castoren esku-ertzaz. Une hartan 30 urte beteak zituen.

Ez digu utzi inolako oharrik une garrantzitsu horietan izan zituen sentimenduez. Hala ere, bere jaioterriko parrokian Meza Berria emateko ohiturari ez zion uko egin. Paskasio anaia bi-kiak ere gauza bera egin zuen Indiarantz abiatu aurretik.

Herrerako Basamortuan

Kanpokoei begira, Karmeldarren artean Basamortua zer den pixka bat argitzea komeni da. Jendea bizi den lekuetatik urruti, bakardadean den monasterio bati deitzen zaio; han bizi diren erlijiosoak, biziera latzean, erabat kontenplazio-bizitzari emanak daude, kanpoko zerbitzu pastoralik egin gabe. 1835eko klaustrotik kanporatzera arte Probintzia erlijioso bakoitzak bere Basamortua izan zuen. Nafarroako San Joakim Probintziak Sestaoko lurretan zuen berea, Islako San Jose zeritzana.

Probintzia berrezarria izan zenean, beharrezko ikastetxeak atondu ondoren, guztiaren osagarri bezala, Basamortua behar zen. A. Segundo San Joserena (Oiarzabal) eta A. Joan Bizente Jesus Mariarena (Zengotitabengoa) izendatu zituen Kapituluak, fundazio berriak egiteko tokiak azter zituzten. Basamorturako, Herrerako monasterio zaharra, erortzeko zorian zegoena, jo zu-

ten begiz. Toloño mendikateko haran itxi batean dago, lehenago Zistertarena izana. Dohaintza bati esker haren jabe eginik, lehenengo karmeldarrak joan ziren hara (Aita karmeldar bat eta hiru Anaia ez-mezako). 1896ko urriaren 19a zen. Anaia Rufo tratzailea zen eta hark egingo zituen beharrezko konponketak. Markinaraino joan behar izan zuen hargintzan egiteko langile bila, bertakoek ez zutelako lanik egin nahi. 1897ko martxoaren 19rako guztia zegoen prest inauguraziorako; Ordenako Konstituzioen arabera eremutar bitzta egiteko eran atondurik zen.

A. Ezekiel Jesusen Bihotzarena hautatu zuen Probintzial kargurako 1897ko maiatzaren lehenengo egunetan egin zen Kapituluak eta honek priore-etxe izendatu zuen Herrerako fundazioa. Priore-etxe izateko jakineko erlijioso-kopuru bat izan behar zuen. A. Paulo Santa Teresarena (Uriarte) Herrerako monasterio honetara erretiratu zen, Probintzial kargua utzi berri. A. Probintzialak kopurua osatzeko gure A. Pedro San Eliasena bidali zuen. Mirandan hartu zuen Zaragozarantz zihoan tren eta San Felices-ko geltokian jaitsi zen. Handik bidezidor bihurri batean zehar gorantz jo zuen eta lau bat kilometro egin ondoren iritsi zen monasterio zaharrera. Han biziko zen bi urtean, A. Probintzialak beste komentu baterako izendatu zuen arte.

Mexikora bidean

Mexikoko San Alberto Erdi-Probintzia egoera txarrean zen. 1899ko apirilaren 12an A. Rafael Checa Erdi-Probintziako Bikario Probintzialak eta A. Fernando Sortzez Garbiarena Gaztelako Probintzialak hitzarmena sinatu zuten, eta horren bidez, Gaztela eta Nafarroako Probintzien gain utzi zen Mexikoko San Alberto Probintzia berreraikitze konpromisoa. Gaztelak bere aldetik bi erlijioso bidali zituen Mexikora. Nafarroako Probintzialak, A. Ezekielek, hiru hautatu zituen hara joateko: A. Liberato Sakramentu Santuarena (Errarte), A. Justino Santa Teresarena (Egileta) eta A. Pedro San Eliasena (Eriz). 1899ko abenduaren 9an iritsi ziren Veracruz-era eta biharamunean hiri-burura. A. Checa Bikario Probintzialak hiriaren erdian zegoen

Carmen etxera bidali zituen. Klaustrotik kanporaturiko espainiar bat, A. Joakim Ruiseco izenekoa, zen hango nagusia. Harekin zeuden bi fraide mexikar.

Elizara jende asko etortzen zen eta aitorlekuko zeregina arreta handiz betetzen zuten. Hemendik joan zirenak herriaren aldetik ongi hartuak izan ziren eta eskari ugari izaten zituzten beste eliza batzuetatik predikuak egitera joateko.

Baina laster ohartu ziren, erlijioso-bizitza egiteko han zeuden zailtasun ia gaindiezinez. Erdi-Probintziako Bikarioaren helburua, Ordenaren antzinako eliza eta komentuei nola hala eustea zen. Eliza eta komentu bakoitzean erlijioso bat edo bi zeuden eta apaiz diozesiar bezala bizi ziren. Fraide-bizitarik eta lege-betetzerik ez zen nabari inondik; bakoitza bere erara, ahal zuen bezala bizi zela zirudien. A. Liberato, A. Justino eta A. Pedro, Orduen Liturgia erreztatzeko eta otoitz egiteko elkar-tzen ziren tokiren batean. Baina giro negargarria zen, erlijioso-bizitzari zegokionez. A. Pedrok eta beste batzuek ere premia-premiazkoa ikusten zuten horri erremedioa jartzea.

Batzar Nagusia egin zen. A. Pedrok A. Checari proposatu zion hango karmeldar guztien (mexikarren eta espainiarren) Batzar Nagusia egiteko **San Angel** komentuan. Bikarioak proposamena onarturik, halaxe egin zen 1901eko urriaren 21 eta 22an. Hemendik joanak zirenek Mexikoko Erdi-Probintziaren alde ahal zuten guztia egiteko jarrera erakutsi zuten. Mexikarrek nobizio-etxea **San Angel** komentuan ezartzea proposatu zuten eta gure A. Pedro izendatu Nobizioen Maisu. Bi izendapen horiek Kontseilu Jeneralak berretsi zituen 1902ko urtarrilaren 3ko dataz.

Dena dela, lege-betetzea berrezartzeaz hitz egin zenean, mexikarrak ez zetozen bat, eta komunitate bakoitzak erlijioso-bizitza bere erara antola zezala eskatu zuten.

Fundazio berriak egiteaz ere hitz egin zen. Erradikalenak ezetzean zeuden, hemendik joanikoei eta espainiarrei bidea ix-

tearren. Modutsuenak bat zetozen, A. Bikario Probintzialaren obedienciazaren pean egitekotan.

Durangoko (Mexiko) fundazioa

Ordurako A. Pedro Mexikon Nafarroako erlijiosoekin soilik fundazio berri bat egitekotan zen. Nafarroako bere Probintzialari agertu zion asmoa eta honi ez zitzaion gaizki iruditu. Hau 1901eko hasieretan izan zen.

Durangoko familia nagusietakoek Moja Karmeldar Oinutsen antzinako komunitatea berrezarri nahi izan zutenean izan zen aukera ona. Izan ere, Ama Magdalena Jesus Haurrarenak, fundatzailea izango zenak, baldintza jarri zuen hemendik joaniko Aita Karmeldarrek ere bertan funda zezatela, beren ondoan aitortentzule eta aholkulari gisa izateko. Artzapezpikuak, Santiago Zubiriak, hasieran ezezkoan egon arren, baimena eman zien mojei fundaziorako.

A. Pedrok, Cerradako Moja Karmeldarren aitortentzulea zenak, abagune ona ikusi zuen bere asmoak aurrera eramateko eta Durangorantz abiatu zen. Hamabost egunen buruan bi fundazioei zegokien guztia bideratu ahal izan zuen, fraideen fundaziori Gotzaindegiko Kapitulutik kontra egin bazitzaion ere.

Artzapezpikuak San Migel eliza eman zien fraide karmeldarrei; eliza txikia eta pobrea zen, baina herrian oso maitatua, hiriko zaharrenetakoa zelako. Azkenik, fundazio kanonikoa izateko Erromako Erlijiosoen Kongregazioaren eta Ordenako Kontseilu Jeneralaren baimenak lortu ondoren, gauzak ongi bideratuak zeuden.

Hiriburura itzuli zen A. Pedro eta abenduaren hasieran Vecracruz-era joan zen hemendik zihoazen fraideak hartzera. A. Basilio Jasokundekoa (Delgado), Simon Jesusena (Urkiza), Ziriako Espiritu Santuarena (Magunazelaia) eta Anaia Eugenio ziren, Nafarroako San Joakim Probintziazatik zetozenak Duran-

goko fundaziorako. A. Rafael Checa Bikarioak A. Basilio izendatu zuen Durangoko nagusi eta A. Simon administrari.

1902ko urtarrilaren 1ean A. Basilio, A. Simon eta A. Pedro Durangora joan ziren bost moja fundatzaileekin, eta egun berean, arratsaldeko seietan Moja Karmeldarren monasterioa Elizaren legeen arabera ezarria geratu zen. Bien bitartean, fraide karmeldarrei Seminarioan eman zieten ostatua, elizaren ondoko etxetxea atontzen zen bitartean. Bi hilabeteren buruan prest zegoen guztia eta etxe-sartzea egin zuten. A. Pedro Mexiko hiriburura itzuli zen. 1902ko ekainaren 8an iritsi zen Veracruz-era A. Gabriel Deikundekoa (Garai-Iurrebaso). A. Pedronen eskariz, A. Checa Bikarioak Durangora bidali zuen, eta komunitateak laguntza ederra izan zuen berarekin.

Mexikoko Karmeldar guztien Bisitari Jenerala

Ordenarenak ziren zenbait eliza berreskuratu eta karmeldar bizitza berrezarri beharra ikusi zuen A. Pedrok, eta Ordenako Jeneralari, A. Rainaldo San Justorenari, egoeraren berri emanaz eta Bisitari Jeneral bat bidal zezala proposatuz, idaztea bururatu zitzaion. A. Jeneralak ez bakarrik onartu zuen proposamena, baita Bisitari Jenerala izendatu ere; nor eta A. Pedro bera. Beraz, egiteko latza leporatu zion, mexikarrek hemengoa nahiz espainiarra zen guztiaren aurka zuten kontrakotasunagatik eta baita hemengo nahiz espainiar bat edo beste (A. Justino eta A. Eladio) kontra zituelako ere. Berak bazekien hori, eta ohar batzuetan hau gaineratzen du: “Baina hainbeste gaitzi erremedioa jartzearen, onartu zuela”.

Idazkari A. Damian Jesus Maria eta Joserena (Arrien) hartu zuen. Bisitak ez zuen ondorio onik izan, goian aipaturiko mexikarren kontrakotasunagatik. A. Checa, Bikario Probintziala, zen bisitaren aurka zeuden mexikarren buru. Puebla de los Ángeles-ra hango komunitateari bisita egitera joan zenean, atek itxita aurkitu zituen eta, arratsaldeko bost eta erdiak izan arren, atek irekitzeko berandu zela esan zioten barrutik. Do-

mingotarren komentuan eskatu behar izan zuten ostatua berak eta bere idazkariak... Gertakari desatsegin hau gorabehera, jarraitu egin zuen gainerako komunitateetan bisita egiten, inork pentsa ez zezan, hori dela-eta beldurtu eta atzera egin zuela.

Dena dela, egoera honen aurrean, A. Pedro harremanetan jarri zen Erromako Kuriarekin eta Jeneralari eskatu zion agintea zuen beste bat, espainiarra ez zena, bidal zezala bisita egitera. 1903ko apirilean, A. Jeneralak A. Gregorio San Joserena (Martineau) frantziarra eta Kontseilari Jenerala bidali zuen. Maiatzaren 6an iritsi zen Mexikora eta, Erdi-Probintzian ordena pixka bat jartzeko asmoz, komentuak honela banatu zituen: Mexikoko Carmen, Orizaba eta Durango karmeldar espainiarren eskuetan jarri zituen; gainerakoak, berriz, mexikarren eskuetan; hauei nobizio-etxerik eraikitzeko debekua ezarri zien. Bisitaria laster itzuli zen Erromara, eta A. Pedrok kargu horrekin jarraitu zuen.

Jazarpen eta kanporatzeak

Mexiko Errepublikan komunitate erlijiosoak toleratuak zeuden soilik, ez onartuak. Horregatik, kexa edo salaketa txiki bat nahiko zen aginte zibilak esku hartu eta haien komunitateak desegiteko. Hori gertatu zen Carmen komunitatean: Distrituko Epailea agertu zen goizeko zazpitan eta A. Pedrogatik galdetu. Hau ez zegoen etxean, Cerradako moja karmeldarrak aitortzen ari baitzen; An. Gillermo etxeari kargu egiten utzirik, A. Liberato eta A. Damian polizia-etxera eraman zituen eta handik Belengo kartzelara. A. Pedrok, etxeratzean, jakin zuen non zeuden bere anaiak eta, lau egunen buruan, lortu zuen libre utz zitzatela, baina bakoitzak ehun pesoko isuna ordaindu ondoren.

Zortzi egun geroago, Artzapezpikuak, Prospero Maria Alarcón-ek, deitu zion A. Pedrori Gobernuako Ministroaren idazki ofizial bat erakusteko; horren arabera, ez komentuak eta ez elizak ez zuen egon behar Karmeldarren esku, eta apaiz diozesiar baten esku utzi behar zituzten. A. Pedrok ahaleginak egin

zituen agindu hori saihestu ahal izateko, agintariengan eragina izan zezakeenagana joz, baina alferrik izan zen. A. Checa egongo zela honen guztionen atzean uste zuten haiek. Jose Maria Olivaresen esku utzi zituzten etxea eta eliza, hura baitzen Artzapezpikuak bidali zuena. Kanporaturiko fraideak familia batzuetan hartu zituzten. Artzapezpikuak kapera bat eta behin-behineko etxe bat eman zizkien Pachuca hirian, hiriburutik hurbil zen 40.000 biztanleko hirian. Ez zuten luze iraun han, behin betiko egoitzarako baldintzarik ez zuelako.

A. Pedrok fundazio bat egiteko leku bila jardun zuen, baina ez zuen aurkitu bere gogokorik.

Mexiko hiriburura itzulirik, 62 orrialdeko idazki bat idatzi zuen Mexikoko San Alberto Erdi-Probintziari buruz. Izenburu hau du: *Breves pero exactos apuntes de los acontecimientos que tuvieron lugar en la Antigua Provincia de S. Alberto de México, desde la exclaustación de los religiosos hasta estos días del año 1904*. A. Ezekiel Jesusen Bihotzenari, garai hartan Kontseilari Jenerala zenari, zuzendua dago, eta Gasteizen gordetzen da, Nafarroako Karmeldarren Probintziako Artxiboan, "Mexiko" karpetan.

1905eko urtarrilaren 11n A. Pedrok, oraindik Bisitari Jenerala izaten jarraitzen baitzuen, Orizabako karmeldarren komunitatea bisitatu zuen. Gaztelako Probintziako bi erlijioso zeuden han.

Otsailaren 28an Durangon dago. Komunitate hau Nafarroako Probintziako erlijiosoz osatua da.

Kalifornian fundatzeko ahalegina

Maiatzaren hasieran A. Pedro hiriburura itzuli zen. Kalifornian fundazio bat egiteak izan zitzakeen alde onen berri jakin ahal izan zuen eta harantz joatekotan zen, lekuan bertan horretarako aukerak aztertzeke. A. Ezekieli idatziriko gutun batean esaldi hau itzurtzen zaio, Mexikoko behe-mailako jendeaz zuen iritzi eskasa erakusten duena. Ez deritzo ongi Erromak

mexikarrei nobizio-etxea irekitzeko baimena emateari, “porque admitirían gente del pueblo bajo como son ellos la mayor parte y a esa gente no se puede educar” (1905-05-02).

Egunean baino egunean gehiago sinesten du Kaliforniako San Frantziskon fundatzeko egokitasunaz eta ia beharraz. Baina A. Ezekieli idazten dion hurrengo gutuna Kaliforniako Los Ángelesen sinatua da, eta hiri hau San Frantzisko baino ego-kiagoa iruditzen zaio, klima hobea duelako. Gotzain jaunak frantziskotarren antzinako misio-toki bat eskaintzen dio, etxe handi bat eta inguruan lursail zabala zuena eta trenez hiritik ordubetera zegoena. Baina Gotzainaren asmoa batez ere elizbarruti osoan gaztelaniaz egiten zuen jendearentzat misioak eman ditzatela zen. Hiriak 200.000 biztanle inguru ditu eta horietatik 40.000 edo katolikoak dira, pixka bat bertan behera utzirik daudenak, gaztelaniaz nork aitorturik eta nork predikatuak eginik ez dutelako.

Amerikako lurraldeak Espainiako Probintzia karmeldarren artean banatzea

Mexikora itzuli zenean A. Ezkielen gutuna jaso zuen. Hor jakinarazten zaio 1905eko ekainaren 30eko Kontseilu Jeneralaren erabakia: Amerikako lurraldeak nola geratzen ziren banatuak Espainiako Probintzia karmeldarren artean; Kubako komentu guztiak Gaztelako Probintziari uzten zaizkio; Argentinakoak Andaluziako Erdi-Probintziari; Txile, Bolibia eta Peru Nafarroako Probintziari; eta Mexikokoak (Orizaba, Aguascalientes, Durango, Silao, Mazatlán eta Kaliforniako San Frantzisko Aragoi-Valentziako Probintziari. Komentu horietan bizi diren erlijiosoak, jatorriz beste Probintzia batekoak izan arren, banaketa horren arabera, Probintzia batekoak edo bestekoak izango dira aurrerantzean. Beraz, A. Pedro Aragoi-Valentziako Probintziakoa izango da. Nafarroako Probintzia maite-maite izan arren, poz-pozik jarriko zen Aragoi-Valentziako nagusien

esanera. Poz-pezik batez ere kargurik gabe izango zela uste zuelako. Baina usteak hemen ere erdi ustel.

Aurretik hiru fundazio berri egiteko aukerak sortu ziren: Mazatlán, Pachuca eta Quintana Ró. Lehenengo biak gauzatu ahal izan ziren: Mazatlán (194-11-01), Pachuca (1907-07-04). Quintana Ró-ko fundaziorako egitasmoa Kontseilu Jeneralak onartu bazuen ere, hurrengo Kapitulu Jeneralean aurkeztu zitzaizen egitasmoa Espainiako Probintzialesi, baina haietako inork ez zuen hartu nahi izan bere gain eta horrela geratu zen.

Kataluniako Probintziara aldatzen da

A. Valentin Jasokundekoak (Zubizarreta) Aragoi-Valentziara eginiko Bisita Jeneralaren eta hango azken informarearen ondoren, Kontseilu Jeneralak zatitu egin zuen Probintzia 1906an eta Kataluniako Erdi-Probintzia sortu. Beraz, bi Probintzien artean banatu behar ziren Mexikoko etxeak ere.

A. Ezekielek egin zuen hori, Ordenako Jeneral zela, Espainiako Probintziesi bisita egin zienean. Desierto de Las Palmasen zegoela, 1909ko abenduaren 18an sinatu zuen Mexikoko lurraldeak antzinako San Alberto Probintziaren, Aragoi-Valentzia Probintziaren eta Kataluniako Erdi-Probintziaren artean banatzen zituen dekretua.

Kataluniako Erdi-Probintziari ezarri zitzaizkion Sonorako Estatuak, Chihuahua, Sinaloa, Jalisco, Durango, Tepic lurraldea, Colima, Michoacam, Oajaca eta Chiapas. Horrela, Kataluniako Erdi-Probintzia bi komentu hauekin geratuko zen: Durango eta Mazatlán (Sinaloa) komentuekin, eta geroago (1925), San Albertoko erlijiosoek hala nahi izanik, Morelia-ko komentua gehituko zitzaion.

A. Pedrok eta jatorriz Nafarroako Probintziakoak zirenak, inongo zalantzarik gabe, Kataluniako Erdi-Probintziako komentuetan geratzea hautatu zuten. 1920ko Kapitulu Jeneralean eman zitzaion Kataluniako Erdi-Probintziari Probintzia maila.

Arizonako fundazioa Estatu Batuetan

A. Pedro nagusi eta parroko zegoen Mazatlán-en, A. Lukas San Joserenak, Kataluniako Bikario Probintzialak, Mexikoko etxeetara bisita egiten ari zela esan zionean: Estatu Batuetara joan zedila, han erlijiosoentzat egoitza bat egiteko erarik ote zen ikusteko, badaezpada, Mexikotik irten beharrik bazen, egotziak izateko arriskua sumatzen baitzen.

A. Pedrok aspaldiko ametsa, Kaliforniara eginiko bidaietan gauzatu nahi izan zuena, egia bihurtzeko abagunea ikusi zuen. Tucson-eko (Arizona) elizbarrutira jo zuen Mazatlán-en ezagutu zuen apaiz baten bidez. Virgilio Genevieve zeritzan. Honek On Enrike Granjón Gotzainarengana eraman zuen. Lehenengo harremanak honekin pixka bat hotzak izan ziren; gero ere ez zion itxaropen handirik piztu, baina, gutxienez, beste gotzain batzuegana bideratu zuen. Haietako batzuei idatzi zien, bere asmoak adieraziz. Erantzuna iristen zen bitartean, Kaliforniako San Frantziskora joan zen. Handik A. Ezekieli idatzi zion, eta hiri horretako Moja Karmeldarrek Fraideen Egoitza bat han eraiki zedila nahi zutela adierazi; Artzapezpikuaren erabakia ere adierazten zion: ingelesa ongi ez zekiten erlijiosoei ez zietela utziko hango kaperarik. Une hartan Erroman zegoen Artzapezpikuarekin hitz egin zezala eskatzen zion, bide batez: “Uste dut ez dela damutuko Berori, idazten zion, lurralde honetan Ordena zabaltzen saiatzeaz; alderantziz, poz handia izango duela heriotza orduan”.

Tucson-era itzuli zenean, Besbez-en gelditu zen A. Pedro eta herri honetako parrokoaren etxean hartu zuen ostatu, eza-guna baitzuen. Haren asmoa han gotzainen erantzunaren zain egotea zen, ingeles pixka bat ikasten zuen bitartean.

Hilabete eta erdi zeramatzan Bisbez herrian, Enrike Granjón gotzainaren gutuna jaso zuenean. Gutun horretan esaten zion, hitz egin nahi zuela berarekin bere elizbarrutian kaperaren bat emateaz. Gotzainak zurezko kapera txiki bat eskaintzen zion

Winkelman herrian, Florence-ko parrokian. Besterik gabe, hara joan eta bertan jarri zen bizitzen. Kaperak zuen sakristia txikian lo egiten zuen, hango fundazioak aurrera egin zezan, laztasun hori eta antzekoak gogo onez eramanik. Arrazoiz esango zioten etxe hari, gero, *Estatu Batuetako Duruelo*, San Joan Gurutzekok egin zuen Karmeldar Oinutsen lehen fundazioaren antzekoa zelako. On Enrike Granjón gotzainak sinaturiko fundatzeko baimenak 1912ko otsailaren 6ko data du, eta agiri horretan seinalatzen dira karmeldarren kokaleku izan daitezkeen beste herri batzuk ere, horrela guztien artean parrokia bat osatuz. Bikario Probintzialari, A. Lukas San Joserenari, eman zion A. Pedrok honen guztionen berri. 1912ko urriaren 17an onartu zuen Kontseilu Jeneralak fundazioa parrokiak administratzeko baimenarekin.

Hilabete batzuk igaro ondoren, Granjón gotzainak Ray-Sonora-ko meatze-distritua eskaini zion gure karmeldarrei; izan ere, meatze-inguru horretan mila eta bostehun meatzari mexikar baino gehiago bizi ziren, laguntza erlijiosorik gabe eta erlijio-zereginak betetzeko kaperarik gabe. Distrituko ordezkariak Sonoran kapera eta etxea eraikitzeko baimena eman zion. Arizonako bigarren fundazioa izan zen. 1912ko ekainaren 22ko data du eta Santa Elenaren izenekoa da. Meatzarien artean lan egiteko, A. Pedrok A. Alejo Karmengo Amarenaren (Coll eta Coll) eta Jose Maria Sortzez Garbiarenaren (Melé) laguntza izan zuen. 1913ko martxoaren 15ean Hayden-en (Arizona) fundatu zuen, San Joseren izena emanaz.

Granjón gotzainak, 1913ko Garizuman, Morenciko meatze-distrituan misio bat predikatzeko eskatu zien karmeldarrei. A. Pedro eta A. Alejo izan ziren predikariak. Gotzainari gogoko izan zitzaion haiek emaniko misioa eta leku hartako kapera eta etxea eskaini zizkien. A. Alejo izango zen bietako arduraduna. Atentatu bana izan zituen lehenengo berak eta gero kaperak, aurrez han izan zen apaiz frantziarraren aldekoek ez baitzuten ongi hartu. 1913ko urrian A. Pedro eta honen anaia Paskasio

Morencira joan ziren, A. Alejori kapera berreraikitzen laguntzeko. Ekainean Bikario Probintzialak bedeinkatu zuen kapera berriua, A. Pedro, A. Paskasio eta A. Alejo lagun zituela.

Arizonan zabalduz eta indartuz zihoan Karmeldarren Ordena. Horretarako, hainbat arrazoi zeuden. Haietako bat eta, beharbada, garrantzitsuena, A. Pedro eta honen lagunen misio-garra izan daiteke; beste bat, On Enrike Granjón gotzaina oso aldeko izatea; pastoral eta misio-lanerako lagun gehiago izatea; eta azkenik, Mexikon zegoen erlijioso kanpotarren aurkako jazarpenak erlijioso asko Estatu Batuetan biltzea eragin zuen. 1919an Granjón gotzainak Karmeldarren Ordenari eman zion Tucson-en Santa Cruz parrokia, Prelatuak berak bere diruz eraiki zuena. Fundazio hau Arizona Estatuko fraide karmeldarren etxe nagusi bihurtuko zen eta Kataluniako Bikario Probintzialaren Amerikako ohiko egoitza.

XX. mendeko lehenengo laurdenean Euskal Herritik eta Espainiatik joaniko karmeldarrek hainbat eliza sortu eta gobernatu zituzten meatzari-giroko 22 toki baino gehiagotan, Arizona Estatu osoko parrokia eta ermitetan; helburua askotarikoa zen: alde batetik, beren eliztarren premia espiritualei erantzutea eta, bestetik, kultura bizkortzaile eta sozial aldetik erreferentzia izatea Estatu Batuetako mexikarren kolonietan.

Mexikoko Durangon berriro

Durangon A. Simon Jesusena (Urkiza) hil zen, eta Florencen parroko eta Bikario Probintzial karguetan zen A. Pedro hartu zuen haren lekua. Florencen A. Basilio Jasokundekoak beteko du haren egitekoa. Beraz, Mexikotik kanporatua izan arte, Durangon biziko da, baina Kataluniako Bikario Probintziala zenez gero, sarri bisitatzen zituen Arizonako etxeak.

Ley Calles izenekoa aldarrikatu zen Mexikon 1926ko ekainaren 14an. Lege horren indarrez, ordena eta kongregazio erlijioso guztiak debekatuak geratzen ziren. Monasterio eta komen-

tuak, eliza eta gotzain-egoitzak, parroki etxeak, seminario eta ikastetxe erlijiosoak Estatuaren ondare bihurtzen ziren. Atzerri-tarrek debekaturik zuten Apaiz katoliko zereginak betetzea. Horren aurka jaikitzen ausartzen zen edozein apaiz nahiz erlijioso, bost urteko kartzelara kondenatua izango zen.

1927an ez zen geratzen Mexikon Kataluniako Probintziako fraide bat bera ere. A. Liberatok, 1924rako lortua zuen Kataluniako eta Nafarroako Probintzialengandik bere jatorrizko Probintziara itzultzeko baimena.

A. Pedrok ere Mexikotik irten beharra izan zuen, baina Espainiara itzuli beharrean, Arizonara joan zen. Kaluniako Probintziako Kapituluak, beste gauza batzuen artean, Bikario Probintzialak Amerikan ezin zuela aldi berean parroko izan erabakienez gero, Nagusi izango da Tucsonen eta han biziko da 1928tik 1930eko lehenengo hilabeteetara arte.

Tarragonan, Nobizioen Maisu karguan

1930eko maiatzaren lehenengo egunetan Kataluniako Probintziako Kapituluak egin zen Bartzelonan. A. Pedro San Eliasena, bertan ez zegoela, lehenengo Kontseilari Probintzial eta Tarragonako Nobizioen Maisu hautatu zuten. Hogeita hamar urte baino gehiago Mexikon eta Estatu Batuetan egin ondoren, Kataluniara itzuli zen.

Hiru urte geroago, 1933ko Kapituluak bi karguetan berretsi zuten. 1936. urtean ezingo zuten legez hautatu Kontseilari izateko; bai, ordea, Nobizioen Maisu izateko eta halaxe berretsi zuten kargu horretan. Kapitulu berean Washingtongo komentua Priore-etxe izatera jaso zuten eta haren anaia Paskasio hautatu zuten Prioreorde eta Nobizioen Maisu.

Martiritza

1936ko uztailean gerra zibila piztu zenean eta Tarragonako komunitatera erlijioso eta apaizen aurkako jazarpenaz albiste la-

riak iristen hasi zirenean, horretaz gutxien sinesten zuena A. Pedro izan zen, Mexikon horrelako altxamendu eta arriskuetatik onez irteten ohitua baitzen. Baina laster ohartu zen hemengoa bestelakoa zela eta arriskua larri-larria zela. Priorea ez zen etxean eta berak hartu behar izan zituen zenbait erabaki. Lehenik nobizioak beren etxeetara bidali zituen eta komunitateko fraideei adiskideen etxeetan babes bat bilatzeko aholkua eman zien.

Berak ere, beste bi erlijiosorekin batera, babes bila jo zuen leku batera eta bestera, baina toki haietakoak beldurrez ezin egonik jartzen zirela ikusirik, alde egin behar izan zuten behin eta berriro. A. Pedrok egun berean bost atetan jo zuen, baina inon ez zuten hartu nahi izan. Behin etxe baten atarian igaro behar izan zuen gaua; beste behin egun osoan baso bete esne baino besterik hartu gabe izan zen.

Azkenik, Antonia Rovira andrearen etxean lortu zuen aterpea, Rambla Vella kalean; han zeuden A. Elipio eta An. Damian ere. Beste hamar bat egun iraungo zuten han. Baina Frente Popularrekoek pregoi bat zabaldu zuten, etxean erlijioso edo apaizik zutenek hura edo haiek salatzen behartuak zeudela adieraziz; bestela ondorioak izango zituztela. Etxeko seme batak, beharbada beldurratetik, Generalitateko adiskide bati esan zion bere etxean hiru erlijioso zeudela. Kontua da, abuztuaren seian, hamabi eta erdietan, bi guardia agertu zirela etxe hartan eta, bazterrak ongi arakatu ondoren, hiru erlijiosoak atxiloturik eraman zituztela. Arratsalde osoan eduki zituzten Gobernu Zibilean inork kasurik egin gabe eta, inolako epaiketarik gabe; “Rio Segre” itsasontzira eraman zituzten gero, eta hemendik “Mahon” izeneko itsasontzira. Hiru hilabete eta bost eguneko gatibualdia, erlijiotasun, etsi on eta pazientziaren eredu izanez.

Antonia Rovira andrearen alabek eta Maria Corbellák eginalak egin zituzten arropa garbiak, janariak, mantak etab. eramanez eta ahal zuten guztian lagunduz.

A. Alejok bere kontraeran hau dio: “Itsasontzian haiekin egon zirenetako bati entzun nion, erlijiosoek beren buruak eskaini zituztela biktima izateko, familiako guraso ziren beste laiko batzuk salbatzearren”. Kontua da, azaroaren 11n gaueko orduetan atera zituztela itsasontzitik A. Pedro, A. Elipio eta An. Damian eta An. Zezilio (azken hau Aragoi-Valentziako Probintziakoa, Vinarozen atxilotu eta “Rio Segre” itsasontzira eraman zutena). Lau hauekin batera atera zituzten itsasontzitik Irakas-kuntzako Karmeldar Anaietako lau ere, Frantzisko Palau Dohatsuak fundaturiko Kongregazio batetik geratzen zirenetakoak. Auzoko Torredembarra herrira eraman zituzten eta hilerriko horma ondoan fusilatu zituzten eta hobi komun batean lurperatu. 1936ko azaroaren 11 zen.

Geroago A. Pedro, A. Elipio eta An. Damian eta An. Zezilioen gorpuak identifikatu, Tarragonako Karmeldar Oinutsen elizara eraman eta San Eliasen aldarearen azpiko aldean ezarri zituzten.

Beatifikazio-prozesua

Elizbarruti mailako informazio Prozesua hasi zen, hau da, Dohatsu edo Martiri izendatzeko Prozesua 1952ko apirilaren 28an. Zazpi ziren prozesu horretan sartzen ziren karmeldar oinutsak, baina Tarragonako beste martiriak ere hartzen zituen. Zazpi karmeldarrez gainera, Tarragonako Gotzain Laguntzaillea, Manuel Borrás, 68 apaiz diozesiar, Montserrateko 20 beneditar, Anaia Kaputxino bat, 7 Misiolari Klaretar, 39 Anaia Salletar eta Hirugarren Ordenako Irakas-kuntzako 4 Anaia Karmeldar. Guztiz: 147 martiri.

Prozesuak bere bidea jarraitu zuen: lehenik, Elizbarrutikoa; gero, Erromakoa, Santuen Kausetako Kongregazio Santukoa; eta azkenik, Santuen Kausako Kongregazioaren ondorioak aztertuz, Aita Santuak ematen du bere onespena, dekretu baten bidez. Kasu honetan, Aita Santu Benedikto XVI.ak eman zuen 2012ko ekainaren 28an.

Espainiako Gotzain Batzarrak, bere aldetik, Beatifikaziorako lekua eta data finkatu zituen: Tarragonan 2013ko urriaren 13an. Aipaturiko 147 horien artean dago, esan dugunez, A. Pedro San Eliasena (Eriz Egiluz); Dohatsu izendatzeko kausak Espainiako beste elizbarruti batzuetan sarturikoak gehitu behar zaizkie hauei, eta horrela, 500 martiri baino gehiago dira guztiz, 1936ko gerra zibilarekin zerikusia duten gertakari tragikoetan hil zirenak.

Azken gogoetatxo

Gerra honetan izugarrikeriak egin ziren bi aldeetan. Baina 500 martiri hauen bereizgarria, inongo alderdi politikori atxikia ez egotea izan zen eta, beraz, ez zuten borrokatu inoren aurka; hauek argi eta garbi fedearen aurkako gorrotoaren biktima izan ziren. Zergatik sortu dira, bada, mesfidantzak martiri eta dohatsu hauen inguruan? Zergatik kontrako ahots horiek komunikabideetan? Zergatik hainbeste eztabaida? Gerra Zibilak eta ondorengo diktadura latzak irekiriko zauriak oraindik itxi gabe daudelako eta beste bandokorik ez dagoelako martiri eta dohatsu berrien artean, nik uste. Beraz, daudenak badirela esan behar, baina ez daudela diren guztiak. Diren hauetako batzuk ez badaude, alde honetakoen beatifikazio-prozesurik ez delako egin izan daiteke.

Falta direnen hainbat izen datozkigu gogora. Ez dugu ziurtasunik, Elizak ez baitu ofizialki haietaz hitz egin, baina ezagutu zituztenengan berariazko oihartzuna eta santu hotsa utzi zuten. Esteban Urkiaga “Lauaxeta” bera, Kristo gurutziltzatuari olerkiak egiten, bake-bakean eta heriotza onartuz hil zena. Florentzio Markiegi (Polentzi) Debako alkatea izan zenaren biografia labor bat *Karmel* aldizkari honetan argitaratu genuen. Benetan hunkigarria eta eredugarria haren bizitza eta heriotza kristau-ikuspegitik.

Artibai ibarrean Jose Sagarna Larruskainen hil zuten apaiz gazteak ere oihartzun handi eta bikaina utzi zuen inguru hone-

tan. Familiako beste bi gurasoren lekukotasunak ezagutu izan ditut hur-hurretik, benetan harrigarriak: Bonifazio Egurrola Ziortza-Bolibarko Agarre baserrikoa bata eta Hilario Aretxabaleta Markina-Xemeingoa bestea. Bonifazio Egurrolak azken egunetan eta hil baino gutxi lehenago bere emazteari eginiko gutunak esku artean izatea egokitu zitzaidan. Hunkigarriak ziren. Tamalez, urte asko da ordurik hona eta, kopiak atera arren, honezkero galduak ditut. Hilario Aretxabaletaren azken uneko gutuntxoia eta emazteari emaniko azken aholkuak estapatxo batean ditut, beraren alaba Jaione zenak emanda. Hona hitzez hitz lekukotasun hau:

CARCEL DE LARRINAGA

21-VII-37

Mi cariñosísima esposa:

Dentro de breves momentos voy a dar cuenta de toda mi vida a Dios Nuestro Señor; y rogad por mi alma y no guardar rencor para nadie, y sí perdonar a todos, y todos los hijos que vayan a oír misa y comulgar para que mi estancia en el Purgatorio sea corta, y que todos ellos sean buenos y sigan aprendiendo la doctrina de Cristo.

Besos por última vez a los niños y te espero en la eternidad.

Rogad por mi alma.

Hilario Arechabaleta

“DOY FE”

Luis Baraiazarra Txertudi